

Renata JASNOS, Andrzej MROZEK, *Biblijne dyskursy tożsamościowe w czasach starożytnych i współcześnie. Perspektywa kulturowa i edukacyjna*, Cultura-spiritualitas-educatio 3, Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum, Kraków 2018, ss.

Monografia autorstwa Renaty J a s n o s i Andrzeja M r o z k a wpisuje się w najnowszy, niezwykle interesujący nurt badań biblijnych jakim jest analiza dyskursu. Jej punktem wyjścia jest wprawdzie metoda historyczno-krytyczna, jednak korzysta zarówno z narzędzi badawczych, jak i osiągnięć właściwych dla podejścia tekstualnego, lingwistycznego, społeczno-kulturowego, a zwłaszcza socjoretorycznego. Z tego względu analiza dyskursu zawiera w sobie istotną potencjalność aktualizacyjną, bowiem dyskursy właściwe dla społeczności izraelskiej czasów biblijnych opierają się na podobnych przesłankach humanistycznych, jak dyskursy właściwe współczesnym nam czasom. Tym samym analizy dyskursu nie da się zaklasyfikować jednoznacznie do metod diachronicznych lub synchronicznych. Swoimi założeniami i na poziomie fundamentu badawczego sięga diachronii, natomiast ostateczne wnioski mają charakter synchroniczny i opierają się na finalnej formie tekstu.

Autorką wprowadzenia zatytułowanego *Dyskursy biblijne w procesach kształtowania tożsamości* oraz pierwszej części monografii, zatytułowanej *Polski dyskurs antyuchodźczy jako współczesna aktualizacja Jonaszowego sporu o miłosierdzie Boga i wrogów ojczyzny – perspektywa kulturowa i edukacyjna* jest Renata Jasnos. Natomiast część druga, zatytułowana *Dyskurs historiograficzny w Opowieści o dwóch królestwach (1 Krl 12 – 2 Krl 17)* jest autorstwa Andrzeja Mrozka.

Renata Jasnos jest biblistką, pedagogiem i antropologiem. Jako profesor Akademii Ignatianum w Krakowie, pełni funkcję kierownika Katedry Kulturowych i Chrześcijańskich Podstaw Edukacji na Wydziale Pedagogicznym. Jej zainteresowania naukowo-badawcze skupiają się na pograniczu pedagogiki i antropologii kulturowej oraz wyzwaniach wynikających z przemian kulturowych wobec Kościoła wychowującego, jest autorką m.in. monografii: *Teologia Prawa w Deuteronomium* (Studia pedagogiczne, 2001), *Biblia między literaturą a teologią* (2007), *Deuteronomium*

jako „księga” w kontekście kultury piśmienniczej starożytnego Bliskiego Wschodu (Humanitas. Studia kulturoznawcze, 2011) oraz redaktorką serii naukowej *Cultura-spiritualitas-educatio*.

Andrzej Mrozek jest wykładowcą Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownikiem Katedry Porównawczych Studiów Cywilizacyjnych UJ, bibliścią, kulturoznawcą i religioznawcą. Zajmuje się kulturą starożytnego Bliskiego Wschodu, Ugaritem, Biblią jako kodem cywilizacji, judaizmem oraz chrześcijaństwem pierwszych wieków i jego orientalnymi nurtami. Opublikował m. in.: *Ugarit (Ras Szamra) – w 80-lecie odkryć* (2008), *Wprowadzenie do judaizmu* (2012), *Profetyczność Kościoła wobec wyzwań współczesnego świata – zadanie dla stałej formacji wewnątrzkościelnej* (2015).

We wprowadzeniu prof. Jasnos zaznacza, że monografia stanowi kontynuację badań nad dyskursami w Biblii, podjętych w publikacji: R. Jasnos, M. Baraniak, A. Mrozek, *W kręgu dyskursów biblijnych. Różne wymiary identyfikacji – analiza w ujęciu kulturowym i edukacyjnym* (Kraków 2018), ale podejmuje jednocześnie nowe wyzwanie, jakim jest poszukiwanie współczesnych aktualizacji biblijnych dysput. O ile we wcześniejszej publikacji autorka skupiła się na analizie tekstu biblijnego pod kątem obecnych w nim dyskursów, teraz zaś podejmuje próbę odnalezienia rysów wspólnych z rzeczywistością polską. W postaci Jonasza bowiem chodzi nie tyle o indywidualną relację proroka do Boga, ile raczej o konflikt dyskursów społecznych dotyczących relacji Izraelitów, chlubiących się przynależnością do narodu wybranego przez Boga, do pozostałych ludów, zwanych z hebrajskiego *gojim*, wyznających politeizm i będących tymi „innymi”, „obcymi”. Autor Księgi Jonasza zabiera głos w kontekście tej dyskusji, przedstawiając w formie ironicznej – w sposobie myślenia i reakcjach Jonasza – postawę ekskluzywistyczną, którą poddaje krytyce.

Dyskurs ideologiczno-religijny Księgi Jonasza zostaje przez autorkę zestawiony z dyskursem dotyczącym uchodźców, obecnym w polskiej narracji społecznej drugiej dekady XXI w. Pierwszą opcję można nazwać antyuchodźczą, cechującą się specyficznymi toposami (topos obciążenia, topos różnic kulturowych i zagrożenia kulturowego, topos odległości, topos zagrożenia i topos przestępczości imigrantów, toposy obłączenia i obrony obłączonej twierdzy) i strategiami argumentacyjnymi (atak personalny na autorytet osoby stojącej po stronie uchodźców, odebranie godności i praw człowieka, dehumanizacja, bestializacja, reifikacja, anihilacja symboliczna [pomijanie], uzasadnienie odmowy pomagania potrzebującym, wzbudzanie strachu i wrogości).

Druga opcja jest określana nie tyle jako prouchodźcza, ile raczej jako sprzeciwiająca się narracji o charakterze antyuchodźczym. Również ona posługuje się specyficznymi toposami (topos niezbywalnej godności każdego człowieka, topos praw człowieka, topos solidarności, topos humanitaryzmu, topos spłacania długu moralnego, topos Europy wielokulturowej) oraz odwołuje się do określonych strategii argumentacyjnych (odwoływanie się do niezbywalnej godności i praw każdego człowieka, sprzeciw wobec bestializacji, reifikacji i symbolicznej anihilacji, demaskowanie fałszywych usprawiedliwień odmowy pomagania, przewycięzanie strachu przez poznanie, wskazywanie na sprzeczność między wymogami Ewangelii a postawą antyuchodźczą – konfrontowanie z Biblią, Ewangelią, osobą Jezusa).

W zakończeniu, zatytułowanym *Ponadczasowa wartość biblijnego dyskursu*, autorka stwierdza: „Zarysowany mocny kontrast między grupą własną i grupą obcą w Księdze Jonasza, znajduje swoją rozwiniętą analogię w polskim dyskursie antyuchodźczym. Podstawy określania takiego podziału i przeciwstawienia grup są analogiczne, a dotyczą zwłaszcza wiary i kultury. To w odniesieniu do nich podkreślana jest własna wartość i wyższość wobec obcych. Tak jest zarówno w dyskursie biblijnym, jak i we współczesnym dyskursie antyuchodźczym. Analogie występują w strategiach argumentacyjnych, co wykazano wyżej. Analogia występuje także na poziomie wzbudzania i komunikowania emocji, które odgrywają ważną, strategiczną rolę w obydwu dyskursach. Są to silne negatywne emocje. W przypadku Jonasza (reprezentującego w utworze część społeczności Judejczyków w okresie powygnaniowym), pragnącego Bożej pomsty a nie miłosierdzia, dotyczą one Niniwitów jako pogan i wrogów ojczyzny. W polskim dyskursie antyuchodźczym negatywne emocje skierowane są do uchodźców, jako potencjalnego zagrożenia dla bezpieczeństwa ojczyzny (terroryzm) oraz religii i kultury (islam). Brak empatii wobec «obcych» i oburzenie wobec tych, którzy pragną okazać im miłosierdzie, są analogiczne w obu porównywanych dyskursach. Podkreślanie swojej wartości i wartości własnej grupy odniesienia służy w dyskursie dyskredytowaniu grupy obcej. Zdyskredytowanych łatwiej przekreślić, uchylić się od udzielania pomocy. Uchodźcy w naszych oczach stali się tak «mało warci», że najmniejsze ryzyko pojawienia się zagrożenia jest wystarczającym argumentem aby taką możliwość pomocy odrzucić. Dzisiejszy Jonasz powie Bogu oburzony: bądź sobie miłosierny ale mnie do tego nie mieszaj, okazuj Boże miłosierdzie ale nie moim kosztem! Dzisiejszy Jonasz w koszulce z ostrzegającym hasłem «śmierć wrogom ojczyzny» uważa siebie

za prawdziwego Polaka katolika. Ten obraz jest równie groteskowy jak ów z Księgi Jonasza. Dzisiejsza Polska, postrzegana z perspektywy części wierzących jako królestwo Chrystusa i szczególne miejsce kultu jego miłosierdzia, przypomina powygnaniową wspólnotę żydów, wierzących w swoje wybranie, wśród części których istniało przekonanie, że Bóg słusznie ich wywyższy i pomści ich krzywdy na innych ludach” (s. 56-57).

Opracowanie Renaty Jasnos wpisuje się w kontekst prowadzonej wspólnie dyskusji nad problemem uchodźców z perspektywy biblijnej. Odnajdujemy w nim podobne podejście, jakie cechowało pozycję Fleur S. Houston *You Shall Love the Stranger as Yourself. The Bible, Refugees and Asylum* (zob. *Biblical Challenges in the Contemporary World*, Routledge, London-New York 2015, ss. 205, *Studia Theologica Varsaviensia* 55[2017]1, s. 242-246), mianowicie jednoznaczne odrzucenie opcji antyuchodźczej jako sprzecznej z przesłaniem biblijnym. Obie publikacje różnią się jednak w punkcie wyjścia perspektywą społeczno-kulturową autorek. O ile Fleur S. Houston pisze z punktu widzenia wielokulturowej tradycji brytyjskiego Commonwelthu, zwracając uwagę na realne procesy integracyjne, w których aktywnie uczestniczy, Renata Jasnos przyjmuje perspektywę Europejki stojącej wobec wyzwania, którego nowość wyraża się w skali zjawiska oraz w fakcie, że konflikt – zwłaszcza w Polsce – rozgrywa się głównie na płaszczyźnie przekazów medialnych, bowiem faktyczna obecność uchodźców w społeczeństwie polskim (trudno zaliczyć do nich obywateli Ukrainy przybyłych w poszukiwaniu pracy, zwłaszcza sezonowej) wydaje się na chwilę obecną znikoma.

Tekst Renaty Jasnos cechuje się przejrzystością wykładu i może służyć – zarówno biblistom, jak i badaczom zjawisk społecznych – jako wzorcowe zastosowanie metody analizy dyskursu. Autorka nie tylko prowadzi czytelnika krok po kroku przez meandry nowego i obiecującego podejścia do tekstu biblijnego, ale również wyjaśnia trudniejsze terminy i zaopatruje swój wywód w bogatą bazę bibliograficzną w postaci przypisów. Dzięki częstym odwołaniom do wydarzeń bieżących tekst stanowi wspianą aktualizację przesłania biblijnego i przykład zaangażowanej hermeneutyki biblijnej.

Część książki autorstwa Andrzeja Mrozka również cechuje się zastosowaniem metody analizy dyskursu. Tym razem jednak jest to dyskurs historiograficzny w opowieści o podzielonym królestwie, należącej do korpusu dzieła deuteronomistycznego. Autor, zakładając literacką spójność tekstu rozciągającego się od 1 Krl 12 do 2 Krl 17, przybliży czytelnikowi toposy i strategie argumentacyjne wyłaniające się z tekstu biblijnego.

Pierwszy problem stanowią kwestie natury strukturalno-kompozycyjnej. Autor bada chronologię oraz synchronizację dwóch wątków dotyczących historii Królestwa Judzkiego i Królestwa Północnego (Izraela), następnie zaś analizuje podstawowe idee zawarte w opowieści o dwóch królestwach. Autor stwierdza, że „deuteronomista oparł Opowieść o dwóch królestwach na kilku kluczowych ideach z dziedzin, które obecnie możemy nazwać politycznymi oraz religijnymi. Z nimi związane są też funkcje społeczne, do których nawiązał. Z jednej strony sięgnął do koncepcji państwa monarchicznego i związanych z nią idei, a z drugiej, wsparł się na koncepcji religii, w różnych jej aspektach, ze szczególnym uwzględnieniem kultu. Z ideą państwa powiązał w sposób nierozłączny postać władcy na tle instytucji dworu, a z ideą religii postaci proroka i kapłana” (s. 68).

Ważną konkluzję, do jakiej dochodzi, dyskutując z badaczami podejmującymi to samo zagadnienie, wyrażają słowa: „Inaczej została przedstawiona monarchia w Izraelu, a inaczej w Judzie. Nigdy jednak deuteronomista nie podał w wątpliwość samego istnienia dwóch królestw. Nawet stwierdzenie odmienności oraz różnic pomiędzy monarchią w Izraelu i monarchią w Jerozolimie nie prowadzi do uznania jednej, a odrzucenia drugiej. Opowieść o dwóch królestwach jest wyrazem przekonania deuteronomisty o istnieniu dwóch centrów władzy. Takie podejście odsuwa na bok ideę uprzywilejowania oraz wyłączności jednego z nich. Nawet negatywna ocena religijna wszystkich bez wyjątku władców Izraela nie stanowiła dla deuteronomisty motywu deprecjonowania władców z królestwa północnego” (s. 70). Jednocześnie stwierdzenie, że „zasadniczym elementem tego dyskursu jest ukazanie przejścia od jedności do rozbicia. Uprzednia jedność polityczna ziem biblijnego Izraela nie jest potwierdzona historycznie. Tymczasem przekaz zawarty w złożonym dyskursie historiograficznym stał się zasadniczym w niemal wszystkich publikacjach przedstawiających historię biblijnego Izraela” (s. 72) każe przeorientować pogląd na wcześniejszą jedność Izraela w czasach Dawida i Salomona, gdyż „podstawą kompozycyjną Opowieści o dwóch królestwach jest deuteronomistyczna teza o istnieniu dwóch odrębnych struktur politycznych, dwóch centrów władzy, w obrębie których żyli, i którym podlegali synowie Izraela” (s. 76).

Na dyskurs historiograficzny nakłada się dyskurs religijny, w ramach którego podstawową ideę można wyrazić słowami: „Religia, a przede wszystkim kult w Izraelu stanowi dla deuteronomisty problem wynikający z faktu, że przyjmuje on zasadę istnienia tylko jednego miejsca kultu czyli jednego sanktuarium. Izrael w ramach Opowieści o dwóch królestwach

jest od samego początku, czyli od objęcia władzy przez Jeroboama nad pokoleniami północnymi, postrzegane jako odznaczające się niewłaściwym kultem” (s. 85).

W konkluzji Andrzej Mrozek stwierdza, że „koncepcja dyskursywna wyrażona w Opowieści o dwóch królestwach (1-2Krl) świadczy o budowaniu idei jedności etniczno-terytorialnej Izraela. Ta idea odgrywała ważną rolę w procesach budowania tożsamości wspólnoty powygnaniowej Judejczyków” (s. 103) oraz wskazuje na istotny wkład, jaki metoda analizy dyskursu może wnieść do współczesnej biblistyki: „Dyskursy biblijne były wyrazem i owocem zachodzących przemian w starożytnej wspólnocie. Otrzymując swój literacki wymiar w ramach biblijnego opracowania, stały się jednak bardziej uniwersalne, skierowane do każdego czytelnika. Także dzisiaj biblijne dyskursy pozostają nadal aktualne, a same teksty – otwarte. Przyzwyczajenie do tworzenia zamkniętych, teologicznych syntez nie pozwala jednakże odkrywać ich retorycznego i dyskursywnego potencjału. Tymczasem dyskursywnie otwarte teksty biblijne mogą dzisiaj nadal odgrywać rolę w procesach budowania i negocjowania znaczeń kulturowych a także w szeroko rozumianej edukacji społecznej”.

Opracowanie Andrzeja Mrozka ma istotną wartość badawczą, gdyż dzięki zastosowaniu metody analizy dyskursu pozwala głębiej wniknąć w świat idei autorów biblijnych oraz uchwycić ponadczasowość ich zmagañ ideologicznych. Dzięki wieloaspektowej analizie opowieści o dwóch królestwach mamy wgląd w procesy kształtowania się tożsamości narodu wybranego, a tym samym lepiej zrozumieć dokonujące się we współczesnych grupach społecznych zjawiska identyfikacyjne. Autor podejmuje dyskusję z innymi badaczami zajmującymi się tą kwestią, wysuwając niejednokrotnie hipotezy zapraszające do nowego spojrzenia na polityczno-religijny obraz starożytnego Izraela. Książka stanowi poważny wkład w badania biblijne, dzięki wspaniałemu zastosowaniu metody analizy dyskursu oraz aktualnemu wymiarowi opracowywanych w niej zagadnień.

ks. Krzysztof Bardski, Warszawa